

Από την κοινωνική στην οικονομική ιδιότητα του πολίτη: Αντικατοπτρισμοί στους μετασχηματισμούς του κράτους ευημερίας

*Νίκος Κουραχάνης**

Περίληψη

Αυτό το άρθρο επιχειρεί να αναδείξει την αλληλεξάρτηση μεταξύ ιδιότητας του πολίτη και κράτους ευημερίας. Για την επίτευξη αυτού του σύνθετου στόχου εξετάζονται, μέσα από την επισκόπηση διεθνούς βιβλιογραφίας, οι παράλληλοι μετασχηματισμοί των δύο εννοιών σε τρεις διαφορετικές ιστορικές φάσεις. Πρώτον, στη φάση της μεταπολεμικής περιόδου, όπου παρατηρείται η ανάπτυξη της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και του κράτους ευημερίας. Δεύτερον, στην περίοδο κρίσης του κράτους ευημερίας από τη δεκαετία του 1970 κι έπειτα, η οποία συνοδεύεται από την επικράτηση της ιδιότητας του ενεργού πολίτη. Τρίτον, στην περίοδο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008, όπου νομιμοποιείται το υπολειμματικό κράτος ευημερίας και επισημοποιείται η οικονομική ιδιότητα του πολίτη. Στα συμπεράσματα του άρθρου αναδεικνύονται η στενή σχέση των δύο εννοιών, ο σημαντικός ρόλος της πολιτικής ιδεολογίας στη διαμόρφωση του περιεχομένου τους, καθώς και η κοινωνική ανεπάρκεια της σημερινής μορφής τους.

Λέξεις-Κλειδιά: Ιδιότητα του Πολίτη, Κοινωνικά Δικαιώματα, Κράτος Ευημερίας, Κοινωνική Πολιτική

Εισαγωγή

Αυτό το άρθρο στοχεύει στην ανάδειξη της αλληλεξάρτησης δύο εννοιών, της ιδιότητας του πολίτη (social citizenship) και του κράτους ευημερίας (welfare state). Το εγχείρημα αυτό θα επιδιωχθεί με την κατασκευή μιας τυπολογίας που θα παρουσιάσει τη συμπόρευση των μετασχηματισμών τους σε τρεις διαφορε-

* Μεταδιδακτορικός ερευνητής, διδάσκων στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Διεύθυνση Ηλεκτρονικού Ταχυδρομείου: n.kourachanis@gmail.com

τικές ιστορικές περιόδους. Θεμελιώδες επιχείρημα είναι ότι οι δύο αυτές έννοιες βρίσκονται σε μια διαδικασία διαρκούς αλληλεπίδρασης. Αξιοσημείωτη επιρροή επάνω τους διαθέτει η παράμετρος της κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας (George & Wilding 1994).

Για την τεκμηρίωση αυτού του ισχυρισμού θα παρουσιαστούν τρεις διακριτές φάσεις μετασχηματισμών κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και κράτους ευημερίας. Οι φάσεις αυτές θα αξιολογηθούν σε συνάρτηση με το εκάστοτε κυρίαρχο πολιτικοϊδεολογικό και κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο. Η συσχέτιση θα αναδείξει ότι τα δικαιώματα της ιδιότητας του πολίτη είναι προϊόντα κοινωνικής κατασκευής (Dean 2014: 128), τα οποία απορρέουν από τις ευρύτερες κρατούσες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες. Κάθε μια από τις τρεις φάσεις που θα αναλυθούν παρουσιάζονται συνοπτικά στη συνέχεια.

Η πρώτη φάση αναφέρεται στη διαδικασία ανάδυσης και ανάπτυξης των δύο εννοιών. Η δεύτερη, περιγράφει την περίοδο αμφισβήτησης της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και την επικυριαρχία της ιδιότητας του ενεργού πολίτη. Η τρίτη φάση, είναι σε μεγάλο βαθμό μετεξέλιξη της δεύτερης και αναφέρεται στην οικονομική ιδιότητα του πολίτη. Η φάση αυτή, με αφορμή την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, νομιμοποιεί όλες τις στοχεύσεις που είχαν συστηματικά καλλιεργηθεί στη δεύτερη. Πρόκειται για την απελευθέρωση των διαδικασιών αποκρατικοποίησης της κοινωνικής πολιτικής και τη διαμόρφωση ενός υπολειμματικού κράτους ευημερίας.

Στη διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία υπάρχουν αρκετές αναλύσεις γύρω από την ιδιότητα του πολίτη και το κράτος ευημερίας για κάθε μια από αυτές τις ιστορικές περιόδους ξεχωριστά (ενδεικτικά Marshall 1950, O'Connor 1973, Titmuss 1974, Pinker 1980, Turner 1997, Spicker 2000, Pierson 2001, Dean 2004, Clarke *et al.* 2007, Taylor-Gooby 2008, Hoxsey 2011, Dean 2014, Dwyer & Wright 2014, Edmiston 2017). Ωστόσο, οι εργασίες που έχουν επιχειρήσει μια μακροσκοπική και συνδυαστική εξέταση αυτών των εννοιολογικών μετασχηματισμών είναι περιορισμένες και όχι πάντοτε απόλυτα προσανατολισμένες προς την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού. Με πιο απλά λόγια, η βαρύτητα των μετασχηματισμών του κράτους ευημερίας στην κοινωνική ιδιότητα του πολίτη έχει πολύ λίγο μελετηθεί (Taylor-Gooby 2008: 7), παρότι είναι κομβική.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της ιδιαίτερα σημαντικής σχέσης μεταξύ ιδιότητας του πολίτη και κράτους ευημερίας είναι το γεγονός ότι η πρώτη επανήλθε στον επιστημονικό και πολιτικό διάλογο τις τελευταίες δεκαετίες ως μια βασική γραμμή άμυνας εναντίον των περικοπών και των αναδιαρθρώσεων που βίωνε η δεύτερη (Barbalet 1988). Μερικές από τις μελέτες που έχουν καταπιαστεί με τη σχέση ιδιότητας του πολίτη και κράτους ευημερίας αναφέρονται συνοπτικά παρακάτω.

Η κλασική μελέτη των George and Wilding (1994) καταπιάνεται με τις κυριότερες ιδεολογίες της ευημερίας. Οι O'Brien & Penna (1998) παραθέτουν δια-

φορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες επιδιώκουν να ερμηνεύσουν τις ιστορικές και σύγχρονες μεταβολές του κράτους ευημερίας. Το βιβλίο του Fitzpatrick (2001) προσδοκά να προσφέρει μια συνολική ανάλυση γύρω από τη θεωρία της ευημερίας. Στο κεφάλαιο τέσσερα προσεγγίζει την ιδιότητα του πολίτη σαν ένα σύνθετο σχήμα υποχρεώσεων και δικαιωμάτων, το οποίο αποτελεί κρίσιμο συστατικό της θεωρίας της ευημερίας. Η μελέτη του Deacon (2002) επιθυμεί να προσφέρει μια αναλυτική επεξεργασία των τρόπων αναδιαμόρφωσης της ευημερίας και της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη στη Βρετανία και την Αμερική. Η μονογραφία του Dwyer (2004) αποτελεί ενδεχομένως την πληρέστερη ανάγνωση της ιδιότητας του πολίτη υπό το πρίσμα της κοινωνικής πολιτικής, καθώς παραθέτει αναλυτικά τα διαφορετικά αντιληπτικά σχήματα και εκδοχές της.

Το βιβλίο του Taylor (2007) προσπαθεί να κωδικοποιήσει την ποικιλομορφία των ιδεολογικών προσεγγίσεων επάνω στο ζήτημα της ευημερίας και να επεξεργαστεί τους τρόπους που εκείνες αντικατοπτρίζονται σε ένα εύρος κοινωνικών πολιτικών. Ο συλλογικός τόμος των Alcock *et al.* (2008), εν μέρει, αναφέρεται στις ιστορικές καταβολές και το σύγχρονο πλαίσιο της ευημερίας και της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη στη Βρετανία. Ο Taylor-Gooby (2008) ασχολείται με την ανασημασιοδότηση του περιεχομένου της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, εξαιτίας των σύγχρονων προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα κράτη ευημερίας.

Η Lister (2011) εξετάζει τους τρόπους μέσα από τους οποίους η κοινωνική πολιτική αξιοποιείται για την επιβολή υποχρεώσεων στους πολίτες με αρνητικές επιπτώσεις προς τους κοινωνικά ασθενέστερους. Οι Dwyer & Wright (2014) διαπιστώνουν ότι οι εξατομικευμένες προϋποθέσεις και υποχρεώσεις για την απόλαυση κοινωνικών παροχών έχουν πλέον εισέλθει στην καρδιά της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη κατά τον 21^ο αιώνα. Ο Edmiston (2017) επισημαίνει ότι οι σύγχρονες περικοπές στο Βρετανικό κράτος ευημερίας υπονομεύουν την αποτελεσματικότητα και την καθολικότητα της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη.

Η εγχώρια επιστημονική βιβλιογραφία έχει ελάχιστα ασχοληθεί με τη μελέτη των μετασχηματισμών της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη και του κράτους ευημερίας. Η μόνη σχετικά πρόσφατη απόπειρα ανάλυσης είναι αυτή του Βενιέρη (2013). Στη μονογραφία αυτή μελετάται διεξοδικά η σχέση κοινωνικών δικαιωμάτων και ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής, τόσο σε επίπεδο θεωρίας όσο και σε επίπεδο πράξης.

Από την παραπάνω συνοπτική επισκόπηση διαπιστώνεται ότι, παρότι υφίσταται μια επαρκής βιβλιογραφία σχετικά με τις διακυμάνσεις του κράτους ευημερίας και της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη σε ξεχωριστές ιστορικές περιόδους, λίγα είναι τα εγχειρήματα που επιδιώκουν μια μακροσκοπική και συνθετική ερμηνεία των παράλληλων μετασχηματισμών τους. Ιδιαίτερα στην ελληνική βιβλιογραφία οι προσπάθειες αυτές είναι εξαιρετικά περιορισμένες.

Την έλλειψη αυτή θα επιδιώξει να αμβλύνει το παρόν άρθρο. Η επιδίωξη αυτή θα πραγματοποιηθεί μέσα από την ανάδειξη των παράλληλων μεταμορφώσεων των δύο εννοιών σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Κάθε μια από τις τρεις αυτές φάσεις παρουσιάζεται αυτόνομα στη συνέχεια.

Η Ανάπτυξη του Μεταπολεμικού Κράτους Ευημερίας και η Κοινωνική Ιδιότητα του Πολίτη

Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη αναδείχθηκε και εδραιώθηκε στις μεταπολεμικές αστικές δημοκρατίες της Δυτικής Ευρώπης μέσω της κλασικής θεώρησης του T.H. Marshall (1950). Χάρη σε αυτή, τα κοινωνικά δικαιώματα κατόρθωσαν να λάβουν ισότιμη θέση πλάι στα ατομικά και τα πολιτικά. Ο Marshall θεωρήθηκε ο ακαδημαϊκός πατέρας των κοινωνικών δικαιωμάτων, καθώς η μελέτη του άσκησε σημαντική επιρροή στο ακαδημαϊκό περιβάλλον (Moses 2017). Επίσης, υπήρξε αφορμή για μετέπειτα κριτικές αναγνώσεις, οι οποίες ανέδειξαν νέες διαστάσεις ανισότητας και οδήγησαν στον εμπλουτισμό του πλαισίου μελέτης των κοινωνικών ταυτοτήτων (Turner 1997). Σ' αυτή την υποενότητα επιδιώκεται η παρουσίαση της θεώρησης του Marshall και η συσχέτιση της με την ανάπτυξη του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας.

Κατά τη γραμμική προσέγγιση του Marshall, τα ατομικά δικαιώματα θεμελιώθηκαν τον 18ο αιώνα, τα πολιτικά δικαιώματα τον 19ο αιώνα, ενώ τα κοινωνικά δικαιώματα κατακτήθηκαν τον 20ο αιώνα. Τα κοινωνικά δικαιώματα μέχρι τον 20ο αιώνα δεν αποτελούσαν στοιχείο της ιδιότητας του πολίτη. Ο Marshall κατόρθωσε να πείσει ότι τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούσαν τη φυσική της εξέλιξη. Η προσθήκη τους σήμαινε μια εκ διαμέτρου διαφοροποιημένη πρόσληψη της αρχής της ισότητας. Η κοινωνική συνοχή από θεωρητική σύλληψη θα μετουσιωνόταν σε έμπρακτο αντίκρισμα αλληλεγγύης (Marshall & Bottomore 1992: 81).

Ο Marshall συσχέτισε την ιδιότητα του πολίτη με την εργατική τάξη. Στόχος των κοινωνικών δικαιωμάτων θα ήταν η άμβλυνση των ταξικών ανισοτήτων. Με άλλα λόγια, ο Marshall οραματιζόταν την καταπολέμηση της ταξικής ανισότητας. Η εγκαθίδρυση των κοινωνικών δικαιωμάτων δεν αποσκοπούσε σε μια κατασταλτική αντιμετώπιση της φτώχειας. Η καταπολέμηση της κοινωνικής ανισότητας στη θεωρία του συνδεόταν με τη διαβίωση μιας «πολιτισμένης ζωής». Αυτό θα επιτυγχανόταν με τη διάδοση των αξιών και προνομίων που κατείχε, μέχρι τότε, μια μικρή ομάδα εύπορων αστών στο πλατύ σύνολο των πολιτών. Το ιδανικότερο εργαλείο για την επίτευξη αυτού του φιλόδοξου στόχου θα ήταν μια, εμμέσως περιγραφόμενη, αναδιανομή των υφιστάμενων πόρων, η οποία θα διασφάλιζε την ισότητα της κοινωνικής θέσης. Η επιχειρούμενη κοινωνική εξίσωση θα ανακατένιμε ευκαιρίες και προοπτικές από τους ευπορότερους προς τους ασθενέστερους πολίτες (Marshall & Bottomore 1992: 91).

Ο Marshall δεν θεωρούσε τη διασφάλιση κατώτατων ορίων προστασίας για τους πλέον εξαθλιωμένους κοινωνικά αποδεκτή συνθήκη. Εφόσον τα κοινωνικά δικαιώματα θα αποτελούσαν ισότιμη συνιστώσα στη συνισταμένη της ιδιότητας του πολίτη, όφειλαν να επιδιωθούν τις στρεβλώσεις και τις παθογένειες που γεννούσε ο καπιταλισμός. Αυτή η μέθοδος θα εγκαθίδρυε την κοινωνική συνοχή και την αλληλεγγύη ως θεμελιώδεις αξίες κάθε φιλελεύθερου δημοκρατικού έθνους κράτους. Επομένως, η προσθήκη των κοινωνικών δικαιωμάτων ως βασικό συστατικό στοιχείο της ιδιότητας του πολίτη θα διασφάλιζε την αρχή μιας υπονοούμενης αναδιανομής των πόρων. Υπό αυτή την έννοια ο Marshall μίλησε για μια συνεχόμενη αναπροσαρμοζόμενη προς τα πάνω κοινωνική συνοχή.

Τα κοινωνικά δικαιώματα, λοιπόν, θα αποτελούσαν το ιδανικότερο μέσο για την επίτευξη της ισότητας της κοινωνικής θέσης των πολιτών. Η έννοια της ισότητας στη σκέψη του Marshall διέθετε φιλελεύθερη χροιά. Ο Marshall μίλησε για ισότητα ευκαιριών. Ισότητα που θα παρείχε σε όλους τους πολίτες κοινό σημείο εκκίνησης. Ισότητα που θα περιόριζε δραστικά κληρονομικούς παράγοντες εύνοιας, όπως η κοινωνική και ταξική προέλευση (Marshall & Bottomore 1992: 100). Επομένως η ισότητα των ευκαιριών θα αποτελούσε εκ φύσεως μια μέθοδο καταπολέμησης της κοινωνικής ανισότητας.

Η προσέγγιση του Marshall αποτέλεσε τη θεωρητική θωράκιση της ανάπτυξης του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας (welfare state) (Mead 1986). Θωράκιση που ωφέλησε την αναγκαιότητα αποεμπορευματοποίησης των κοινωνικών παροχών. Το μεταπολεμικό κράτος ευημερίας αποτέλεσε την ιστορική εξάπλωση του αστικού κράτους στο κοινωνικό πεδίο. Κυρίως, ενσάρκωσε την επέκταση της κρατικής δραστηριότητας σ' έναν τομέα παρέμβασης που μέχρι πρότινος καλυπτόταν από επίσημες ή άτυπες κατακερματισμένες πρωτοβουλίες αυτό-οργάνωσης και άσκησης συλλογικής κοινωνικής φροντίδας. Η ανάπτυξη του κράτους ευημερίας σηματοδότησε την επίσημη ανάληψη της κοινωνικής ευθύνης από το φιλελεύθερο αστικό κράτος (Spicker 2000: 125). Εξέλιξη που οδήγησε στη μετατροπή του «κράτους νυχτοφύλακα» σε «κράτος ευημερίας». Με τον τρόπο αυτό, η ιστορική διαμόρφωση του κράτους ευημερίας ήταν μια οργανωμένη, θεσμική, απάντηση στην αντιμετώπιση του «κοινωνικού ζητήματος» (Rosanvallon 2000).

Η ανάπτυξη του κράτους ευημερίας στη Βρετανία συνδέθηκε οικονομικά με τη γενική θεωρία της απασχόλησης του οικονομολόγου John Maynard Keynes (1936) και πολιτικά με την έκθεση του Φαβιανού Λόρδου William Beveridge (1942) (Titmuss 1974). Η θεωρία του Keynes υποστήριζε ότι για να λυθεί το πρόβλημα της ανεργίας που αντιμετώπιζε ο Δυτικός κόσμος μετά το κραχ της Νέας Υόρκης (1929), θα έπρεπε να παρέμβει το κράτος και να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας χρηματοδοτώντας την οικονομία και τις επιχειρήσεις. Η εφαρμογή της Κεϋνσιανής ρύθμισης υποστήριζε την αναγκαιότητα της αναδια-

νομής των κερδών του κεφαλαίου προς τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις με τη μορφή των κοινωνικών παροχών. Η άνοδος των δημοσίων δαπανών σε περιόδους κρίσεων θα μπορούσε να οδηγήσει σε επανόρθωση της οικονομικής ισορροπίας (Keynes 1936).

Η έκθεση Beveridge για την κοινωνική ασφάλιση και τις υποστηρικτικές υπηρεσίες κοινού οφέλους πρότεινε μεταρρυθμίσεις για την αντιμετώπιση των κοινωνικών κινδύνων. Δημοσιευμένη στα μέσα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου υποσχόταν ανταμοιβή για τις θυσίες των πατριωτών στον πόλεμο εναντίον του Ναζισμού. Η έκθεση Beveridge αποτέλεσε τη βάση για την υλοποίηση του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας. Μεταξύ άλλων περιλάμβανε την επέκταση της εθνικής ασφάλισης (National Insurance) και τη δημιουργία καθολικών υπηρεσιών υγείας (Beveridge 1942).

Κυρίαρχη αντίληψη του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας ήταν ότι η κυβέρνηση διαθέτει τη συλλογική ευθύνη για την ευημερία των πολιτών. Η ευθύνη αυτή δεν μπορούσε να ανατεθεί σε άτομα, ιδιωτικούς οργανισμούς ή στην τοπική κοινότητα (Mishra 1984). Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, μέσω της άνθισης του κράτους ευημερίας, πολλά πεδία κοινωνικής πολιτικής γνώρισαν ακμή. Η διασφάλιση και η προστασία της πλήρους απασχόλησης και των εργασιακών δικαιωμάτων είναι δύο βασικές εξελίξεις αυτής της περιόδου. Η οργάνωση της εργασίας στο μεταπολεμικό κράτος ευημερίας στηρίχθηκε στο φορντικό καθεστώς συσσώρευσης. Βασικά χαρακτηριστικά του φορντικού μοντέλου ήταν η μαζική παραγωγή με κάθετο ιεραρχικό έλεγχο και το καθεστώς της πλήρους απασχόλησης (Jessop 1991). Εξίσου, σημαντική εξέλιξη ήταν η διασφάλιση ενός διευρυμένου πλαισίου κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών για την προστασία από τους κοινωνικούς κινδύνους (Johnson 2002: 148). Κατά κανόνα, το κράτος ευημερίας προστάτευσε τους πολίτες από το κοινωνικό πρόβλημα της φτώχειας. Κάτι που επιδίωξε με την παροχή επιδομάτων ανεργίας, οικογενειακών επιδομάτων, συμπληρωματικών εισοδημάτων στους χαμηλόμισθους και συντάξεων γήρατος. Το κράτος ευημερίας παρείχε επίσης καθολικές υπηρεσίες ιατρικής περίθαλψης και εκπαίδευσης, καθώς και κοινωνική στέγαση. Βασικές πηγές χρηματοδότησης αυτών των υπηρεσιών ήταν η κρατική φορολογία και οι ασφαλιστικοί φορείς (Pinker 1980).

Το Ενεργητικό Κράτος Ευημερίας και η Ιδιότητα του Ενεργού Πολίτη

Οικονομικές, τεχνολογικές και ιδεολογικές μεταβολές στα χρόνια που ακολούθησαν ανέδειξαν προσεγγίσεις που στάθηκαν κριτικά απέναντι στη Μαρσαλιανή θεώρηση. Ορισμένες από αυτές, επηρεάστηκαν από τις ευρύτερες αναδιαρθρώσεις του κράτους ευημερίας από τα μέσα του 1970 κι έπειτα. Η επίδραση των δύο πρώτων εξελίξεων (οικονομικών, τεχνολογικών) θεωρήθηκε καθορι-

στική για τη διάβρωση της μεταπολεμικής κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη (Turner 2001: 189). Εξίσου σημαντική, από άλλους μελετητές, θεωρήθηκε και η τρίτη εξέλιξη (ιδεολογία) (King & Waldron 1988: 416). Αυτά τα δεδομένα οδήγησαν σε υπέρμετρη αμφισβήτηση της προσέγγισης του Marshall.

Καταρχάς, η Μαρσαλιανή προσέγγιση κατηγορήθηκε ότι προχώρησε στην κατασκευή μιας τυπολογίας γραμμικής εξελικτικής μορφής δικαιωμάτων (ατομικά δικαιώματα 18ος, πολιτικά 19ος αιώνας και κοινωνικά 20ος αιώνας) την οποία επιχείρησε να γενικεύσει. Κάτι που σε πολλές περιπτώσεις δεν είχε αντίκρισμα (Turner 1997: 14). Μάλιστα, σε ορισμένα σημεία επιχείρησε τη συμπίεση ή παράβλεψη κάποιων γεγονότων, ώστε να τα συμπεριλάβει στις τρεις κατηγορίες δικαιωμάτων που θεώρησε απαραίτητες για την ιδιότητα του πολίτη (Fitzpatrick 2001: 61). Δεύτερον, τα κοινωνικά δικαιώματα προβλήθηκαν ως ανώτατη εξελικτική φάση των δικαιωμάτων, αποκλείοντας με αυτόν τον τρόπο την ανάδυση νέων μορφών δικαιωμάτων (Turner 2001: 203, Hoxsey 2011: 919). Τρίτον προσέδωσε μια μονοδιάστατη – στατική – μορφή στην ιδιότητα του πολίτη, παραγνωρίζοντας τους διαφορετικούς τύπους που αναπτύχθηκαν σε διαφορετικά εθνικά κράτη (Turner 1997: 15, Turner 2009: 69).

Τέταρτον, δεν ανέπτυξε επαρκώς τη διάσταση του μέτρου ισορροπίας μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (Yalsin-Heckman 2011: 434). Πτυχή που μπορεί να αναδείξει ή να ακυρώσει στην πράξη τη θεμελίωση ενός κοινωνικού δικαιώματος. Πέμπτο, δεν συνυπολογίστηκε επαρκώς μια σειρά ευρύτερων παραγόντων που επηρεάζουν την πρόσβαση και τη συμμετοχή ευάλωτων κοινωνικά ομάδων στα κοινωνικά δικαιώματα, όπως η θέση και το κύρος απασχόλησης, η οικογενειακή κατάσταση και η ηλικία (O'Connor 2002: 12). Τέλος, η αγγλοσαξονική προσέγγιση του Marshall με έμφαση στον παράγοντα της κοινωνικής τάξης ως αιτία ανισότητας οδήγησε στην αποσιώπηση άλλων μορφών ανισότητας που οφείλονται σε πολιτισμικά αίτια, όπως το φύλο, η φυλή ή η θρησκεία (Turner 1997: 13, Fitzpatrick 2001: 61).

Οι προσεγγίσεις της ιδιότητας του πολίτη καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την αλληλεπίδραση κοινωνικών δικαιωμάτων και κοινωνικής πολιτικής (Βενιέρης 2013: 110). Οι ιδεολογίες της ευημερίας (George and Wilding 1994) αποτελούν σημαντικό εκφραστή αυτών των προσεγγίσεων και κατασκευάζουν τις δικές τους ερμηνείες γύρω από την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη. Οι διατυπώσεις αυτές επομένως δεν παραμένουν ανεπηρέαστες από τους εκάστοτε πολιτικούς και ιδεολογικούς συσχετισμούς. Αντίθετα, από το περιεχόμενο όλων των παραπάνω επιχειρημάτων αναδεικνύονται τα εγγενή πολιτικοϊδεολογικά συστατικά στοιχεία της ιδιότητας του πολίτη (ενδεικτικά Mouffe 1992). Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη επομένως κατασκευάζεται και ανακατασκευάζεται από το κυρίαρχο ιδεολογικοπολιτικό προσκήνιο.

Η πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970 και οι επιπτώσεις της στην οικονομική ύφεση έθεσαν σε αμφισβήτηση το Κεϋνσιανό υπόδειγμα του κράτους

ευημερίας. Μια σειρά συστημικών εξελίξεων με άξονα την πολιτική αποδυνάμωση της σοσιαλδημοκρατίας και την παράλληλη επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού, την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, τη μετάλλαξη των βασικών κοινωνικών θεσμών, καθώς και τις επικρίσεις για δαπανηρές κοινωνικές πολιτικές συνδιαμόρφωσαν μια επιχειρηματολογία περί αμφισβήτησης του κράτους ευημερίας (Βενιέρης 2015: 100).

Η επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μετά συνυφάνθηκε με την αναβίωση του οικονομικού φιλελευθερισμού (Taylor-Gooby 1994). Στόχος του οποίου είναι η συρρίκνωση της κρατικής παρέμβασης που αναπτύχθηκε τη μεταπολεμική περίοδο στις Δυτικές κοινωνίες. Εξαιτίας αυτής της στόχευσης χαρακτηρίστηκε από πολλούς μελετητές ως μια εκδοχή του φονταμενταλισμού της αγοράς (Heywood 2005). Ο νεοφιλελευθερισμός διαπότισε τη διαδικασία της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Η απελευθέρωση των διεθνών επιχειρηματικών συναλλαγών, η ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος, η ψηφιοποίηση της οικονομίας και η εντατικοποίηση των διακρατικών ροών των χρημάτων είναι βασικά χαρακτηριστικά αυτού του πολυσύνθετου φαινομένου (Lemert 2016). Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης εξελίχθηκε ταχύτερα, εξαιτίας της σημαντικής τεχνολογικής ανάπτυξης. Ιδιαίτερα η πρόοδος των νέων τεχνολογιών συνέβαλλε στην εξάλειψη των εμποδίων του χρόνου και του χώρου. Επίσης, το κόστος διακίνησης πληροφοριών, ανθρώπων, αγαθών και κεφαλαίων παγκοσμίως μειώθηκε εντυπωσιακά. Σε αυτό το πλαίσιο η γνώση εξελίχθηκε σε σημαντικό συντελεστή παραγωγής και ανάπτυξης (Ramos 2003). Γεγονός που επιβεβαιώνεται από την προτεραιοποίηση της στο πλαίσιο των Στρατηγικών της ΕΕ (Copeland & Papadimitriou 2012).

Ο συγκεκριμένος τρόπος ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης επεφύλασσε σημαντικές επιπτώσεις στην οργάνωση της εργασίας. Η μετάβαση προς έναν τύπο εύελικτης συσσώρευσης αντικατέστησε το φορντικό πρότυπο και επέφερε το μεταφορντικό (Nichols & Beynon 2006). Ο μεταφορντισμός αναπτύχθηκε στους νέους δυναμικούς τομείς της ψηφιακής οικονομίας (όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι αυτοματισμοί, οι υπολογιστές και η ενέργεια). Η ευελιξία στην αγορά εργασίας είχε σημαντικές επιπτώσεις στην οργάνωση της απασχόλησης. Τα χαρακτηριστικά με τα οποία επισυνάφθηκε η εύελικτη συσσώρευση ήταν οι εργαζόμενοι υψηλής ειδίκευσης, η αύξηση των θέσεων εργασίας μερικής απασχόλησης και ευρύτερα η κατάτμηση της αγοράς εργασίας (Harvey 2008).

Στο πλαίσιο των δομικών αναδιαρθρώσεων του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας σημειώθηκαν θεμελιώδεις κοινωνικές αναδιατάξεις. Σημαντικές περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες είχαν συνέπεια την εμφάνιση νέων φαινομένων φτώχειας (Navarro 1998). Ευάλωτες κοινωνικά ομάδες από τα ασθενέστερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα που δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις νέες οικονομικές πιέσεις κατέληξαν εξαθλιωμένες και εξαρτημένες από τις πα-

ροχές της κοινωνικής πρόνοιας (Dean 2004). Η μονοδιάστατη επικέντρωση του κυρίαρχου λόγου της κοινωνικής πολιτικής προς τις νέες ακραία αποκλεισμένες ομάδες είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας διχοτομικής κατασκευής: τους εντός και τους εκτός των «τειχών». Η διαμόρφωση αυτού του λόγου υπονοούσε ότι το μη κοινωνικά αποκλεισμένο σώμα ήταν ενιαίο, συμπαγές και ομοιογενές, αποσιωπώντας ταυτόχρονα τις πολλαπλές και σημαντικές ανισότητες που ενυπήρχαν σε αυτό (Levitas 1996).

Η πολιτικά καθοδηγούμενη χρήση του κοινωνικού αποκλεισμού μετασχηματίστηκε σε ζωτικό κομμάτι της νεοφιλελεύθερης αντίληψης σχετικά με τα ερωτήματα: σε ποιες ομάδες εστιάζουν οι κοινωνικές παρεμβάσεις και με ποιους τρόπους υλοποιούνται (Byrne 2005: 57-8). Η καθιέρωση του κοινωνικού αποκλεισμού ταυτίστηκε με τις περιθωριοποιημένες και ηθικά επικίνδυνες ομάδες, σύμφωνα με την προβληματική που εισήγαγε η φιλοσοφία της underclass (Murray 1999). Με τον συγκεκριμένο τρόπο προβολής των ακραία φτωχών επιχειρήθηκε η μεταστροφή της ερμηνείας του φαινομένου της φτώχειας από τα δομικά αίτια, ξανά, πίσω στα ατομικά. Φταίνει οι φτωχοί που είναι φτωχοί.

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, το υπέδαφος για μια συνολικότερη φιλοσοφία αναδιάρθρωσης των ευρωπαϊκών κρατών ευημερίας καλλιεργήθηκε με ήπιο, αλλά συστηματικό, τρόπο μέσα από τη διαδικασία εξευρωπαϊσμού της κοινωνικής πολιτικής. Με έντονη επιρροή από την προσέγγιση του «τρίτου δρόμου» του Giddens και τη δημοφιλή φράση: «κανένα δικαίωμα, χωρίς ευθύνη», η εδραίωση της ισορροπίας μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων θεωρήθηκε επιτακτική. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις έπρεπε να διαμορφώσουν ένα σχήμα υπολειμματικών κοινωνικών παροχών για όσους δεν εργάζονται και ανταποδοτικού χαρακτήρα κοινωνικών δικαιωμάτων για τους εργαζόμενους. Η συνεργασία μεταξύ κράτους, κοινωνίας των πολιτών και ιδιωτικού τομέα θα μπορούσε να επιφέρει τη μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα στην προσφορά κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών (Giddens 1998).

Η διάχυτη επιρροή του νεοφιλελευθερισμού στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης προήγαγε τη διαμόρφωση ενός πνεύματος υπολειμματικής κοινωνικής παρέμβασης (Preece 2009). Τη στιγμή που η οικονομική πολιτική της ΕΕ αποφάσισε να ακολουθήσει μια διαδικασία σφικτής οικονομικής εναρμόνισης, στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής επιλέχθηκε η ήπια προσαρμογή της προαιρετικής σύγκλισης (Geyer 2013). Την ίδια περίοδο που η οικονομική πολιτική γινόταν αντικείμενο λήψης υπερεθνικών αποφάσεων, η κοινωνική πολιτική παρέμενε ένα πεδίο εθνικής παρέμβασης. Γεγονός που σχολιάστηκε ως ένα φαινόμενο διπλής ασυμμετρίας της ΕΕ (Scharpf 2002: 665).

Για την υλοποίηση της διαδικασίας σύγκλισης των συστημάτων κοινωνικής προστασίας των κρατών μελών επιλέχθηκε η εφαρμογή του ήπιου εργαλείου

της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού (ΑΜΣ). Η εφαρμογή της ΑΜΣ στα κοινωνικά ζητήματα αποφασίστηκε για πρώτη φορά στη συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) για το πεδίο της απασχόλησης. Η υλοποίηση της ευρύτερα στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας αποφασίστηκε στη Σύνοδο Κορυφής της Λισαβόνας (2000). Το γεγονός αυτό προμήνυε τον ήπιο χαρακτήρα εφαρμογής κοινοτικών πολιτικών στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής (Kvist & Saari 2007).

Στη Στρατηγική της Λισαβόνας (2000-2010), ο επιχειρούμενος εξευρωπαϊσμός επεκτάθηκε στις πολιτικές κοινωνικής ένταξης, μαζί με το πεδίο των συντάξεων και της υγείας. Κεντρικό διακύβευμα της Στρατηγικής ήταν η μετάβαση προς ένα «ενεργητικό κράτος πρόνοιας», το οποίο θα εξυπηρετούσε τη θέση της Ευρώπης στην οικονομία της γνώσης. Κύριοι άξονες για τη μετάβαση αυτή θα ήταν η ανάπτυξη πολιτικών εκπαίδευσης και κατάρτισης προσανατολισμένων στις ανάγκες της αγοράς εργασίας, η ανάπτυξη ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης με βελτίωση της απασχολησιμότητας και προτεραιότητα στη Δια Βίου Μάθηση. Επίσης, στα πεδία παρέμβασης συμπεριλήφθηκε ο εκσυγχρονισμός της κοινωνικής προστασίας με άξονα ένα ενεργητικό κράτος ευημερίας που να διασφαλίζει την οικονομική αποδοτικότητα, την κοινωνική ένταξη, την ισότητα των φύλων και την παροχή ποιοτικών υπηρεσιών υγείας (Φερώνας 2013).

Η Στρατηγική της Λισαβόνας οικοδομήθηκε σε άκρως οικονομοκεντρικά θεμέλια με κυρίαρχη επιδίωξη την επίτευξη της ανάπτυξης (Kroger 2009). Το σύνολο των στόχων της Λισαβόνας αναφερόταν στην εκπλήρωση της οικονομικής μεγέθυνσης (Natali 2010: 14). Με αυτά τα δεδομένα οποιαδήποτε παρέμβαση στο κοινωνικό πεδίο αποσκοπούσε στη συρρίκνωση των κοινωνικών δαπανών με γνώμονα τη διασφάλιση της οικονομικής βιωσιμότητας των συστημάτων κοινωνικής προστασίας (Geyer 2013). Η εγκαθίδρυση των ενεργητικών κοινωνικών πολιτικών (ενδεικτικά Bonoli 2013) παραπέμπει στην επικράτηση του ατομικού έναντι του συλλογικού. Οι νέες ενεργητικές μορφές κοινωνικής πολιτικής συνυφαίνονται με εμπορευματοποιημένες, ανταποδοτικές και ατομοκεντρικές πτυχές κοινωνικών δικαιωμάτων (Βενιέρης 2013: 467).

Χαρακτηριστικό σε αυτούς τους μετασχηματισμούς είναι η σύγχρονη τάση μετάβασης από τα διανεμητικά προς τα κεφαλαιοποιητικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης. Η αναχώρηση δηλαδή από ασφαλιστικά συστήματα που προάγουν τη διαγενεακή αλληλεγγύη προς συστήματα στα οποία το ύψος της σύνταξης και των ασφαλιστικών παροχών του ατόμου εξαρτάται από τη θέση απασχόλησης και τη διάρκεια του εργασιακού του βίου (Hinrichs 2007). Συστήματα που εντείνουν τα φαινόμενα απουσίας ασφαλιστικής κάλυψης ή υποασφάλισης (Frericks 2011: 319). Στο νέο αυτό τοπίο, μόνο μια προνοιακού τύπου συνταξιοδοτική κάλυψη, κάτω από το όριο της φτώχειας, εμπεριέχει στοιχείο καθολικότητας.

Επιπρόσθετα, η Στρατηγική της Λισαβόνας ενθάρρυνε την πολυμέρεια των κοινωνικών παρεμβάσεων από διαφορετικούς πυλώνες ευημερίας. Απλούστερα, δεν είναι το κράτος ο αποκλειστικός πάροχος κοινωνικής πολιτικής. Αντίθετα, διεθνείς οργανισμοί, τοπικοί φορείς, μη κυβερνητικές οργανώσεις, κοινωφελή ιδρύματα, συλλογικότητες, μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις μπορούν να εμπλέκονται και να αναλαμβάνουν κοινωνικές ευθύνες. Η συνθήκη αυτή ευνόησε τη μετάθεση της ευθύνης εκπλήρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων από το κράτος προς την κοινωνία των πολιτών.

Χαρακτηριστικότερη περίπτωση αυτού του φαινομένου είναι η επικράτηση της έννοιας του προνοιακού πλουραλισμού (Ferrera & Hamerijck 2003). Ο Προνοιακός Πλουραλισμός ως έννοια υποστηρίζει ότι η ευημερία μπορεί να προσφέρεται και από άλλους πυλώνες, πέραν του κρατικού (ενδεικτικά Johnson 2014). Μια σειρά θεσμών, όπως το άτυπο πλέγμα προστασίας της οικογένειας, ευρύτερα η κοινωνία των πολιτών, αλλά ακόμη και ο ιδιωτικός τομέας, μέσω πρακτικών εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, μπορούν να δρουν συμπληρωματικά ή αυτόνομα στην παροχή ευημερίας (Alcock et. al. 2002). Η Στρατηγική της Λισαβόνας ενθάρρυνε την εμπλοκή και τη συμμετοχή τους καθιστώντας τους ισοτίμους δρώντες στις διαδικασίες υλοποίησης των κοινωνικών πολιτικών.

Τέλος, η Στρατηγική της Λισαβόνας επισημοποίησε το πνεύμα της ελάχιστης παρέμβασης για την αντιμετώπιση των πιο ακραίων εκφάνσεων των κοινωνικών προβλημάτων. Η πολιτική υιοθέτηση του όρου του κοινωνικού αποκλεισμού ουσιαστικά υπονοούσε μια προσηλωμένη επικέντρωση αποκλειστικά προς την καταπολέμηση των ακραίων κοινωνικών ανισοτήτων (Levitas 1996). Ταυτόχρονα, η αντικατάσταση της οικονομοκεντρικής έννοιας της φτώχειας από τον κοινωνικό αποκλεισμό ουσιαστικά αποπροσανατόλισε από το ταξικό πρίσμα ανάγνωσης των ανισοτήτων. Η διεύρυνση των κοινωνικών παρεμβάσεων και σε δράσεις εξάλειψης των πολιτισμικών διακρίσεων (φυλετικών, έμφυλων, θρησκευτικών, κ.α.) τέθηκαν υπό μια εργαλειακή καθοδήγηση κάτω από κυρίαρχο ιδεολογικό πρίσμα του νεοφιλελευθερισμού (Τσουκαλάς 2010).

Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων, η συσχέτιση της ιδιότητας του πολίτη με την εργατική τάξη σταδιακά παραγκωνίστηκε από επιμέρους κοινωνικές ανισότητες πολιτισμικής προέλευσης (χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του δικαιώματος στη διαφορά, βλ. Τσουκαλάς 2010). Η ταξικά προσδιορισμένη Μαρσαλιανή διατύπωση αντικαταστάθηκε από νέες προσεγγίσεις που συνδέονται με ζητήματα αναγνώρισης και ταυτότητας (Turner 2001: 204). Η προσήλωση όμως στη διάσταση των επιμέρους (εξατομικευμένων) ταυτοτήτων λειτουργεί συχνά εις βάρος της διάστασης της αλληλεγγύης των (κοινωνικών) δικαιωμάτων (Βενιέρης 2013).

Η μετάβαση προς τις ενεργητικές κοινωνικές πολιτικές ταυτίστηκε με τη σταδιακή επικράτηση της προσέγγισης του ενεργού πολίτη. Η οπτική αυτή δεν διαποτίζεται τόσο από τη Μαρσαλιανή θεώρηση περί δικαιωμάτων, όσο από τα

μοντέλα του Πολιτειακού Ρεπουμπλικανισμού και του Φιλελευθερισμού (ενδεικτικά Kymlicka 2002). Σ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, η επιστημονική βιβλιογραφία γύρω από το ζήτημα του ενεργού πολίτη γνώρισε σημαντική άνθιση (ενδεικτικά Dwyer 2004). Η χρονική διασταύρωση των ενεργητικών κοινωνικών πολιτικών με την ανάδυση της ιδιότητας του ενεργού πολίτη, μόνο συμπτωματική δεν μπορεί να θεωρηθεί.

Η θεματική της ιδιότητας του ενεργού πολίτη επισυνάπτεται με περισσότερες ατομικές ευθύνες. Οι ευθύνες αυτές αφορούν περισσότερο τη λήψη ορθών αποφάσεων και επιλογών των πολιτών, εμπλεκόμενοι πιο ενεργά στα κοινά και στη δημόσια σφαίρα, αναπτύσσοντας πρακτικές αυτό-οργάνωσης ή εθελοντικών πρωτοβουλιών για την κοινωνική υποστήριξη όσων το έχουν ανάγκη (Hviden & Takle 2017: 12). Η ιδιότητα του ενεργού πολίτη αφορά επομένως τις ικανότητες και τις αρετές του πολίτη και δευτερευόντως τα δικαιώματα του.

Υπό αυτή την έννοια ο κυρίαρχος λόγος στρέφεται πρωτίστως προς τους τρόπους ενεργοποίησης του πολίτη για κοινωνική συνεισφορά. Η ιδιότητα του ενεργού πολίτη προϋποθέτει περισσότερη ατομική ευθύνη για την προστασία από τους κοινωνικούς κινδύνους και την επίτευξη της ευημερίας (Lynch et al. 2018: 18). Με βάση το πνεύμα αυτής της προσέγγισης, η παράμετρος της εθελοντικής προσφοράς στα κοινωνικά ζητήματα καθίσταται κεντρική (Milligan & Fyfe 2005). Είναι οι πολίτες εκείνοι, οι οποίοι πρέπει πρωτίστως να μεριμνούν και να προνοούν για τα κοινωνικά προβλήματα.

Η εξέλιξη αυτή επαναφέρει στο επίκεντρο της προσοχής τη διάσταση του ρόλου των μη κρατικών δρώντων στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (Wright et al. 2011: 299). Στο πεδίο των κοινωνικών δικαιωμάτων επομένως επανέρχεται η διάσταση της εθελοντικής προσφοράς στην κοινότητα. Κάτω από αυτό το πρίσμα, οι έννοιες της αλληλεγγύης, της κοινοτικής ανάπτυξης και του κοινωνικού κεφαλαίου συγκροτούν το νέο κυρίαρχο τρίπτυχο της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, η οποία ενσαρκώνεται στη μορφή του «ενεργού πολίτη» (Gaynor 2011).

Στο προσκήνιο της νεοφιλελεύθερης κυριαρχίας τα κοινωνικά δικαιώματα απομακρύνονται από την αξία της ισότητας και την από αρχή της καθολικότητας. Αναπόφευκτα, η αναδιανεμητική δύναμη τους αντικαθίσταται ραγδαία από μια ανταποδοτικού χαρακτήρα σχέση. Ολοένα περισσότερο τα κοινωνικά δικαιώματα συνδέονται με υποχρεώσεις και προϋποθέσεις, τις οποίες πρωτίστως συνήθως αδυνατούν να εκπληρώσουν οι πολίτες από τα ασθενέστερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Μοναδική μέριμνα για τους πιο αδύναμους κοινωνικά είναι η διαμόρφωση ενός υπολειμματικού πλέγματος κοινωνικών παροχών με σκοπό τη διαχείριση της ακραίας φτώχειας. Η εμφάνιση της κρίσης αποτυπώνει με μεγαλύτερη ευκρίνεια και ταχύτητα την εξέλιξη αυτών των μετασχηματισμών, οι οποίοι αναλύονται στην επόμενη ενότητα.

Η Νομιμοποίηση του Υπολειμματικού Κράτους Ευημερίας και η Οικονομική Ιδιότητα του Πολίτη

Το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008 εμπεριέχει μέχρι σήμερα μια θεμελιώδη διαφοροποίηση συγκριτικά με τις δύο μεγάλες κρίσεις του 20ού αιώνα. Αν το κραχ του 1929 δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για την Κεϋνσιανή θεώρηση και η Πετρελαϊκή κρίση του 1973 στάθηκε αφορμή για την αμφισβήτηση του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας, τότε η κρίση του 2008 ανέδειξε την ανθεκτικότητα του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος (Paratheodorou 2014). Το δημόσιο χρέος των εθνικών κρατών χρησιμοποιήθηκε ως μορφή ελέγχου από τις αγορές και το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα (Wallerstein 2011).

Ολόκληρη η νεωτερική διαδρομή της ιδιότητας του πολίτη συνυφάνθηκε με την ανάπτυξη της αστικής δημοκρατίας. Στις αρχές του 21ου αιώνα οι αστικές δημοκρατίες έχουν βρεθεί σε μια διαδικασία μετάλλαξης. Διαμορφώνεται ένα καθεστώς μετα-δημοκρατίας, όπου η πολιτική γίνεται ξανά μια κλειστή υπόθεση των οικονομικών και πολιτικών ελίτ. Καθεστώς στο οποίο οι δημοκρατικές δομές εξακολουθούν να διατηρούνται θεσμικά αλλά αναιρούνται ουσιαστικά από το περιεχόμενο των λειτουργιών τους (Crouch 2004). Το νέο κοινωνικοπολιτικό τοπίο μπορεί να σχολιαστεί ως μια αντεπανάσταση του κεφαλαίου απέναντι στους κοινωνικούς περιορισμούς της αστικής μεταπολεμικής δημοκρατίας (Streeck 2016).

Η κρίση του 2008 είναι εκείνη που προσέφερε την απαιτούμενη ώθηση στην επιτάχυνση της προϋπάρχουσας τάσης απορρύθμισης της κοινωνικής πολιτικής και της νομιμοποίησης των νέων εργασιακών και κοινωνικών προτύπων (McBride et al. 2016). Το προ κρίσης πλαίσιο, υπερτονίζοντας την αναγκαιότητα εκσυγχρονισμού των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, πρόκρινε συστηματικά την ανάδειξη των ενεργητικών κοινωνικών πολιτικών (Bonoli 2013). Κάτι που προωθήθηκε εις βάρος των παραδοσιακών μεταπολεμικών κοινωνικών πολιτικών του κράτους ευημερίας, οι οποίες ετεροπροσδιορίστηκαν ως «παθητικές». Η ενεργοποίηση του ατόμου ως αποδέκτη των κοινωνικών υπηρεσιών συμβαδίζει με το πνεύμα νομιμοποίησης της νέας εποχής (Wright 2016).

Θεωρητικά σχήματα που αναδύθηκαν στο πλαίσιο των αναδιαρθρώσεων του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας λαμβάνουν, με αφορμή την κρίση, την επιζητούμενη νομιμοποίηση από τις οικονομικές ελίτ. Η κρατική οπισθοχώρηση της κοινωνικής πολιτικής επισημοποιείται. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολυμέρεια των δρώντων καθίσταται απαραίτητη προϋπόθεση εκπλήρωσης της νέας υφής των κοινωνικών δικαιωμάτων. Ο νεοφιλελευθερισμός καθιερώνει το μίγμα του προνοιακού πλουραλισμού ως κυρίαρχο υπόδειγμα κοινωνικής παρέμβασης.

Το έμπρακτο αντίκρισμα αυτών των εξελίξεων είναι η επιτάχυνση της διαδικασίας οικονομικής και επιτελικής αποκέντρωσης των κοινωνικών υπηρεσιών. Είναι επίσης η εντατικοποίηση της εισαγωγής διοικητικών πρακτικών του ιδιωτικού τομέα στον δημόσιο τομέα μέσω της φιλοσοφίας του Νέου Δημόσιου Μάνατζμεντ. Φιλοσοφία που αντιλαμβάνεται τους χρήστες των δημοσίων υπηρεσιών ως πελάτες/καταναλωτές και δίνει έμφαση στις διαστάσεις της αποτελεσματικότητας, της ανταγωνιστικότητας και της εξωτερικής ανάθεσης του σταδίου της υλοποίησης (Aberbach & Christensen 2005: 226).

Ταυτόχρονα, η υιοθέτηση μιας σειράς μέτρων οικονομικής εξυγίανσης και «εξορθολογισμού» καταλήγει συνήθως στην ιδιωτικοποίηση των υπηρεσιών (Ascoli and Ranci 2002: 3, Frericks 2011). Τέλος, παρατηρείται η τάση διαχωρισμού του σχεδιασμού και της χρηματοδότησης των υπηρεσιών από το κομμάτι της υλοποίησης. Οι δημόσιες αρχές αναλαμβάνουν τη ρύθμιση των βασικών κανόνων λειτουργίας ή/και χρηματοδότησης των κοινωνικών δράσεων. Η υλοποίηση τους επαφίεται στον μη κρατικό ή στον ιδιωτικό τομέα κατόπιν προγραμματικών συμφωνιών (Paulsen 2005: 17-22). Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο η εισαγωγή αυξημένων προϋποθέσεων και κριτηρίων επιλεξιμότητας αποκλείουν πολίτες που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης από την εκπλήρωση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη (Dwyer & Wright 2014, Edmiston 2017).

Στο περίβλημα της νέας οργανωτικής κουλτούρας του δημόσιου τομέα αναδεικνύονται και κυριαρχούν έννοιες αντίστοιχης ιδεολογικής και πολιτικής προέλευσης. Οι έννοιες της πειραματικής διακυβέρνησης (experimental governance) και των κοινωνικών καινοτομιών (social innovations) επικρατούν στο σύγχρονο τοπίο των δημοσίων πολιτικών. Η καινοτομία, υπό το πρίσμα της υλοποίησης και της διάχυσης μιας νέας εφεύρεσης, εισήχθη στον επιστημονικό λόγο από τον Joseph Schumpeter (1934). Για δεκαετίες προσέλκυσε το επιστημονικό ενδιαφέρον της οικονομικής θεωρίας. Η μεταπήδηση της καινοτομίας από το πεδίο της οικονομίας σε αυτό της κοινωνικής πολιτικής εμπίπτει στο φάσμα αλλαγών στο δημόσιο μάνατζμεντ και δεν αποκόπτεται από ευρύτερες ιδεολογικές συνδηλώσεις. Οι κοινωνικές καινοτομίες, κατά μια προσέγγιση, αναφέρονται σε τοπικά ενσωματωμένες πρακτικές και πολιτικές, οι οποίες βοηθούν όσους πλήττονται από φαινόμενα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού να ικανοποιήσουν τις βασικές τους ανάγκες. Ανάγκες για τις οποίες δεν βρίσκουν ικανοποιητικές λύσεις στις κρατικές κοινωνικές πολιτικές μάκρο-επιπέδου ή στην ιδιωτική αγορά (Oosterlynck et al. 2013: 3).

Παράλληλα, το πλαίσιο διαμόρφωσης των κοινωνικών παρεμβάσεων είναι περισσότερο εστιασμένο στο ειδικό. Η προσήλωση στην τοπική διάσταση των κοινωνικών προβλημάτων προσφέρει δυνατότητες αύξησης της αποτελεσματικότητας, εξαιτίας της εμβάθυνσης στη μελέτη των ιδιαίτερων ζητημάτων και αναγκών κάθε γεωγραφικής περιοχής. Ωστόσο, η επικέντρωση στο τοπικό επίπεδο, δίχως την τοποθέτηση του στις γενικότερες διαστάσεις των αιτίων του

προβλήματος με ευρύτερα συμφραζόμενα, αναγνώσεις και ερμηνείες, διαμορφώνει αναπόφευκτα κοινωνικές παρεμβάσεις διαχειριστικού και όχι ριζικού/ολιστικού χαρακτήρα. Γιατί κανένα από τα αίτια εμφάνισης της κοινωνικής ευπάθειας δεν αντιμετωπίζεται με τοπικές πρακτικές και βραχυπρόθεσμης /πειραματικής υφής παρεμβάσεις, όπως είναι αυτές που διαμορφώνονται στο πλαίσιο επίτευξης κοινωνικών καινοτομιών. Τέλος, η επικέντρωση σε πιλοτικού χαρακτήρα προγράμματα συμβάλλει στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των δράσεων. Ωστόσο, συχνά ο πιλοτικός χαρακτήρας γίνεται αυτοσκοπός, με στόχο την επιφανειακή ευαισθητοποίηση και ενασχόληση των κυβερνήσεων με τα κοινωνικά προβλήματα (ενδεικτικά Dobson & MacNeill 2011).

Η κυριαρχία της έννοιας της κοινωνικής καινοτομίας συμπλέει επομένως με τη νέα φιλοσοφία διακυβέρνησης. Φιλοσοφία η οποία αναπροσανατολίζει τους στόχους της κοινωνικής πολιτικής από την άμβλυνση της κοινωνικής ανισότητας για την επίτευξη της κοινωνικής συνοχής στην οριακή και αποσπασματική διαχείριση της, ολοένα διευρυνόμενης, ακραίας φτώχειας. Κάτι που όμως απάδει από τη φιλοσοφία εκπλήρωσης των μεταπολεμικά θεμελιωμένων κοινωνικών δικαιωμάτων που είχαν ως στόχευση τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής (Βενιέρης 2013).

Η μονόπλευρη επικέντρωση προς τις πολιτικές διαχείρισης της ακραίας φτώχειας είναι επομένως απολύτως θεμιτή στις νέες επιδιώξεις της άρχουσας τάξης, η οποία δεν ενδιαφέρεται να δαπανά περισσότερους πόρους απ' όσους είναι απαραίτητοι για τον κοινωνικό έλεγχο της ανθρώπινης εξαθλίωσης (Piven & Cloward 1971). Στη νέα θεματολογία της κοινωνικής πολιτικής προτιμώνται οι παροχές σε είδος. Πρόκειται κατά κύριο λόγο για παροχές βασικής υλικής συνδρομής που καλύπτουν ανυπέρβλητες ανθρώπινες ανάγκες. Στοιχειώδεις κοινωνικές παρεμβάσεις για την αποτροπή μαζικών θανάτων των πολλαπλασιαζόμενων ακραία φτωχών.

Τα κουπόνια τροφίμων, τα κοινωνικά συσσίτια, η παροχή ειδών πρώτης ανάγκης, αντί πολιτικών στήριξης του εισοδήματος και κοινωνικής ένταξης, επανεμφανίζονται ως κυρίαρχες κοινωνικές πολιτικές για τους ακραία φτωχούς στον καιρό της κρίσης (Perry et al. 2014). Φαινόμενο που στη σύγχρονη περίοδο πρωτοεμφανίστηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες ως επακόλουθο των σφοδρών περικοπών στις κοινωνικές παροχές υπό την ηγεμονία Reagan. Τα κουπόνια τροφίμων αξιοποιήθηκαν ως το έσχατο δίχτυ ασφαλείας για την επιβίωση των ακραία φτωχών (Gritter 2015).

Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020», δύο χρόνια μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας κρίσης, ενσάρκωσε και μεθόδευσε το σύνολο των παραπάνω εξελίξεων. Στο επίκεντρο της νέας Στρατηγικής εξακολουθούσε να βρίσκεται ο στόχος της ανάπτυξης. Με όρους κοινωνικής πολιτικής, προτεραιότητα της Στρατηγικής ήταν η ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς. Προτεραιό-

τητα που διακηρυκτικά παρείχε έμφαση σε μια οικονομία με υψηλή απασχόληση για την επίτευξη κοινωνικής και εδαφικής συνοχής.

Αν και ο στόχος της Στρατηγικής της Λισαβόνας για απασχόληση του 70% του πληθυσμού δεν επετεύχθη, στην «Ευρώπη 2020» ο νέος στόχος τέθηκε στο 75%. Παρά τη δυσμενή πραγματικότητα της κρίσης, το κείμενο της νέας Στρατηγικής αναφερόταν σε υψηλά επίπεδα απασχόλησης, στην επένδυση σε δεξιότητες, στην καταπολέμηση της φτώχειας, στον εκσυγχρονισμό των αγορών εργασίας, στην κατάρτιση και στα βιώσιμα συστήματα κοινωνικής προστασίας [COM (2010) 2020 Final: 23-4]. Ο εκσυγχρονισμός των πολιτικών αντιμετώπισης της φτώχειας θα επιδιωκόταν με την εμβληματική δραστηριότητα της «Ευρωπαϊκής Πλατφόρμας για την Καταπολέμηση της Φτώχειας». Η Πλατφόρμα αναγνώριζε τις επιπτώσεις της δημοσιονομικής κρίσης στα περισσότερα ευάλωτα άτομα και στην αύξηση των ποσοστών ανεργίας και επισφαλών θέσεων εργασίας, εξαιτίας των δυσμενών συνεπειών της. Η υλοποίηση των στόχων αυτών επιχειρήθηκε δύο χρόνια αργότερα με την έκδοση του «Πακέτου Κοινωνικής Επένδυσης» (Social Investment Package) [SWD(2013) 42 final].

Η χρήση της έννοιας της κοινωνικής επένδυσης (Esping-Andersen 2002), έδωσε νέα δυναμική στον λόγο περί ανάπτυξης των δεξιοτήτων του ατόμου και του ανθρωπίνου κεφαλαίου ευρύτερα. Παράλληλα κοινωνικές καινοτομίες, όπως το Πακέτο Κοινωνικής Επένδυσης, έφεραν στο προσκήνιο ένα εύρος εργαλείων και πολιτικών με νέο προσανατολισμό. Τα εργαλεία αυτά διαμορφώνουν, μέχρι σήμερα, αποσπασματικές παρεμβάσεις για φαινόμενα φτώχειας και κοινωνικής περιθωριοποίησης τα οποία γνωρίζουν συστηματική αύξηση. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι το Ευρωπαϊκό Ταμείο για τους πιο Περιθωριοποιημένους (Agaroglou & Gounis 2017: 78). Τέτοιου είδους παρεμβάσεις έχουν μια μονόπλευρη επικέντρωση προς την παροδική ανακούφιση από τις επιπτώσεις της ακραίας φτώχειας.

Οι εύγλωττες διατυπώσεις και το εύηχο διακηρυκτικό περιεχόμενο των επίσημων κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναδεικνύουν την ευθεία αναντιστοιχία μεταξύ πολιτικής ρητορείας και πραγματικότητας. Η διαχρονικά ψευδεπίγραφη αναφορά στις έννοιες της κοινωνικής μεταρρύθμισης και του εκσυγχρονισμού των συστημάτων κοινωνικής προστασίας ταυτίστηκε νοηματικά με περικοπές κοινωνικών δαπανών, επικράτηση ατομοκεντρικών ενεργητικών πολιτικών και δομικές αναδιαρθρώσεις των συστημάτων κοινωνικής προστασίας των κρατών μελών. Η ψευδώνυμη χρήση εύπεπτων λέξεων συγκάλυψε τις πραγματικές πολιτικές στοχεύσεις. Στοχεύσεις που ενθάρρυναν τη διαμόρφωση ενός υπολειμματικού μοντέλου κοινωνικής πολιτικής για τους ακραία φτωχούς. Με αυτή την έννοια μπορεί να υποστηριχθεί ότι η πολυσυζητημένη αλληλεγγύη, με όρους Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως έχει μέχρι σήμερα εφαρμοστεί, είναι ένα ρητορικό υβρίδιο που στοχεύει στη διευθέτηση άβολων καταστάσεων με έντονο πολιτικό κόστος. Η έλλειψη σαφήνειας στις πολιτικές στοχεύσεις και

τους σκοπούς της κοινωνικής πολιτικής στο φάσμα των δράσεων της ΕΕ αντικατοπτρίζεται σε ποικίλες εκδοχές των παρεμβάσεων της (Stjerno 2015: 13).

Θα μπορούσαν να αναφερθούν πολλά ακόμα χαρακτηριστικά παραδείγματα, όπως ο λόγος περί ανάπτυξης ποιοτικών κοινωνικών υπηρεσιών ή οι μαξιμαλιστικές στοχεύσεις εξάλειψης των φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Στοχεύσεις από τις οποίες απουσιάζουν πλήρως οι πολιτικές δεσμεύσεις υλοποίησης τους. Αντίθετα, στο περιβάλλον νομιμοποίησης του υπολειμματικού κράτους ευημερίας η ιδιότητα του πολίτη συνδέεται ολοένα περισσότερο με την αναπτυσσόμενη εμπορευματοποίηση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Η διαδικασία εμπορευματοποίησης των κοινωνικών παροχών συντελείται με ευθέως αυξητικές τάσεις. Η δικαιωματική βάση της ιδιότητας του πολίτη αντικαθίσταται από μια εκδοχή οικονομικής ιδιότητας του πολίτη ή ιδιότητας του πολίτη καταναλωτή (Clarke et al. 2007). Αυτό σημαίνει ότι κάθε πολίτης μπορεί να ασκήσει τα δικαιώματά του, εφόσον μπορεί να ανταποκριθεί στους κανόνες της αγοράς.

Σε αυτή την εκδοχή του «υπεύθυνου ατομισμού» (self-responsibilised individualism) ο ιδανικός πολίτης είναι εκείνος που οφείλει να προνοεί από μόνος του για την κοινωνική του ασφάλιση, την προστασία της υγείας του και την προαγωγή της ευημερίας του. Παράλληλα, η αυξανόμενη συναίνεση στην οικονομική ανισότητα, που παρέχεται από τον κυρίαρχο πολιτικό λόγο και από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, σ' ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να θεωρηθεί εύλογη. Κι αυτό γιατί ολοένα και περισσότερο η εννοιολόγηση της κοινωνικής δικαιοσύνης διαμορφώνεται με βάση τα κριτήρια της αγοράς (Lynch et al. 2018: 19, 38). Και, φυσικά, όλες αυτές οι εξελίξεις οδηγούν στην ιδιωτικοποίηση του κράτους ευημερίας (Powell 2017: 8). Ωστόσο, αυτή η εμπορευματοποίηση της κοινωνικής προστασίας καταλήγει σε διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, σε νέα φαινόμενα κοινωνικής, εργασιακής και ασφαλιστικής επισφάλειας.

Σύμφωνα με την οικονομική ιδιότητα του πολίτη ο αποκλεισμός από την άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι περισσότερο προϊόν ατομικών αδυναμιών και προσωπικών σφαλμάτων και όχι σημαντικών εξωτερικών πιέσεων και δομικών μεταβολών. Ο πολίτης καταναλωτής, σ' αυτό το σχήμα εξατομικευμένης και εμπορευματοποιημένης κοινωνικής προστασίας, θα πρέπει να έχει προνοήσει ώστε σε κανένα σημείο της πορείας ζωής του να μην εμφανίσει κοινωνικές μειονεξίες που δεν θα μπορεί να αντιμετωπίσει από μόνος του (Blackburn 2008: 256).

Η επικράτηση μιας καταναλωτικής αντίληψης της ιδιότητας του πολίτη μπορεί να θεωρηθεί απότοκο των μεταβιομηχανικών Δυτικών κοινωνιών. Κοινωνίες που δεν έχουν τόσο ανάγκη από βιομηχανικούς εργάτες αλλά κυρίως από καταναλωτές (Beck 1992). Εντούτοις, η παρείσφρηση στοιχείων της φιλοσοφίας του καταναλωτισμού στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας δεν μπορεί να θεωρείται μια θεμιτή λύση. Στη σχετική του ανάλυση ο Bauman (2007) πε-

ριέγραφε την καταναλωτική κοινωνία ως μια κοινωνία που επικεντρώνεται στις κοινωνικά κατασκευασμένες επιθυμίες για στιγμιαία απόλαυση. Πρόκειται λοιπόν για ένα κοινωνικό πρότυπο το οποίο δεν σχετίζεται με την κάλυψη των βασικών ανθρωπίνων αναγκών, ζήτημα πρωταρχικής σημασίας για την κοινωνική πολιτική.

Η σύγχρονη εκδοχή του πολίτη καταναλωτή δεν είναι επομένως συμβατή με τους προηγούμενους στόχους επαρκούς κοινωνικής προστασίας για όλους. Στόχοι που εξακολουθούν να αναφέρονται στα επίσημα ευρωπαϊκά και εθνικά κείμενα (Frericks 2011: 327). Η ακύρωση αυτών των διακηρυκτικών στόχων στην πράξη είναι περισσότερο επώδυνη για τις ομάδες που βιώνουν κοινωνική περιθωριοποίηση. Για τις ομάδες εκείνες που δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στους κανόνες της αγοράς και, άρα, αδυνατούν να εκπληρώσουν την ιδιότητα του πολίτη. Εφόσον δεν μπορούν να φροντίσουν από μόνοι τους για τη δική τους ευημερία, τότε η μόνη προσφερόμενη προστασία μπορεί να προέρχεται από τους υπόλοιπους υπεύθυνους πολίτες που φροντίζουν εθελοντικά για την ανακούφιση των φαινομένων ακραίας φτώχειας.

Πρωτοβουλίες μη κρατικής αλληλεγγύης αναπτύσσονται τις τελευταίες δεκαετίες και εντείνονται την περίοδο της κρίσης ως υποκατάστατο της υπολειμματικής κρατικής παρέμβασης. Από τη μια πλευρά, μεγάλα κοινωνοφελή ιδρύματα, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και Πρακτικές Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης διευρύνουν την κοινωνική δραστηριοποίηση τους με στόχο την ανακούφιση των δυσμενών κοινωνικών συνεπειών της ύφεσης (Hogg & Baines 2011). Μάλιστα, το κράτος μπροστά στην εμφανή υπολειμματικοποίηση των κοινωνικών του δράσεων συνάπτει συμπράξεις και συνέργειες με φορείς από τους παραπάνω πυλώνες ευημερίας (MacMillan, 2010). Από την άλλη πλευρά, κοινωνικά κινήματα και πρωτοβουλίες πολιτών οργανώνουν εγχειρήματα από τα κάτω, προκειμένου να καλύψουν την κοινωνική οπισθοχώρηση του κράτους και να αναδείξουν την κοινωνική ανεπάρκεια των νέων κυρίαρχων κοινωνικών πολιτικών (Bosi et al. 2016).

Συμπεράσματα

Η ιδιότητα του πολίτη είναι μια πολιτική κατασκευή που επηρεάζεται, μεταξύ άλλων, από την κυρίαρχη ιδεολογία και το υφιστάμενο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Είναι επίσης μια έννοια που αντανακλάται στους μετασχηματισμούς του κράτους ευημερίας. Αυτό γίνεται αντιληπτό στην ανάλυση που προηγήθηκε. Η Μαρσαλιανή προσέγγιση συσχέτισε την ιδιότητα του πολίτη με την παράμετρο της εργατικής τάξης. Τα κοινωνικά δικαιώματα μετατράπηκαν σε άρρηκτο συστατικό στοιχείο της πλάι στα ατομικά και τα πολιτικά. Η θεώρηση αυτή αποτέλεσε την ακαδημαϊκή θωράκιση του μεταπολεμικού κράτους ευημε-

ρίας, στο πλαίσιο του οποίου σημειώθηκε διεύρυνση της κρατικής κοινωνικής παρέμβασης και της αναδιανομής των πόρων.

Η κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μια σειρά από κοινωνικές, τεχνολογικές και πολιτικές μεταβολές έθεσαν σε αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα του κράτους ευημερίας και της Μαρσαλιανής προσέγγισης. Η επικράτηση της ιδιότητας του ενεργού πολίτη συμπορεύτηκε με τις αυξανόμενες προϋποθέσεις για την εκπλήρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων και τον συστηματικό περιορισμό των δράσεων των συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Φαινόμενο που μεθοδεύτηκε, με ήπιο αρχικά τρόπο, μέσω του εξευρωπαϊσμού της κοινωνικής πολιτικής.

Η παγκόσμια κρίση του 2008 συνιστά μια αφορμή επιτάχυνσης των τάσεων ιδιωτικοποίησης της κοινωνικής πολιτικής που ξεκίνησαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Σχηματικά διαμορφώνεται ένα φάσμα εμπορευματοποιημένων κοινωνικών δικαιωμάτων για όσους εργάζονται. Για τους πλέον ευάλωτους απομένει μια προνοιακού τύπου κοινωνική διαχείριση της ακραίας φτώχειας με έντονα φιλανθρωπικά χαρακτηριστικά. Χαρακτηριστικά που απορρέουν από την ολοένα μεγαλύτερη υποκατάσταση αυτής της κοινωνικής ευθύνης από μεγάλα κοινωφελή ιδρύματα, ΜΚΟ και επιχειρήσεις, ελέω της κρατικής οπισθοχώρησης. Οικονομικές διαστάσεις της ιδιότητας του πολίτη, όπως η αντίληψη περί πολίτη καταναλωτή, είναι εκείνες που αναφέρονται στη δυνατότητα του να εκπληρώνει τις κοινωνικές του ανάγκες με βάση τους κανόνες της αγοράς. Μια εκδοχή «υπεύθυνου ατομισμού» διαβρώνει την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη και καθηλώνει τους ακραία φτωχούς/υπαίτιους της ατομικής τους συνθήκης στο κοινωνικό περιθώριο.

Η διαμόρφωση μιας τυπολογίας με αυτό το περιεχόμενο (δες Πίνακα 1), αφενός, συμβάλλει στην καλύτερη ταξινόμηση και κατανόηση των παράλληλων μετασχηματισμών της ιδιότητας του πολίτη και του κράτους ευημερίας με σημείο κατάληξης τη σύγχρονη εκδοχή τους. Αφετέρου, αναδεικνύει τη διαχρονικά αδιαίρετη και αλληλοεξαρτώμενη σχέση τους.

Πίνακας 1 - Μετασχηματισμοί της Κοινωνικής Ιδιότητας του Πολίτη και του Κράτους Ευημερίας

Μεταπολεμικό Κράτος Ευημερίας	Ενεργητικό Κράτος Ευημερίας	Υπολειμματικό Κράτος Ευημερίας
Κοινωνική Ιδιότητα του Πολίτη	Ιδιότητα του Ενεργού Πολίτη	Οικονομική Ιδιότητα του Πολίτη

Βιβλιογραφία

- Aberbach, J.D. & Christiansen, T. (2005). "Citizens and consumers: An NPM dilemma", *Public Management Review*, 7(2): pp.225-245.
- Alcock, P., Erskine, A. & May, M. (eds) (2002), *The Blackwell dictionary of social policy*, Oxford, Blackwell.
- Arapoglou, V. & Gounis, K. (2017), *Contested landscapes of poverty and homelessness in Southern Europe. Reflections from Athens*, London, Palgrave Macmillan.
- Ascoli, U. and Ranci, C. (2002), "The context of new social policies in Europe" in U. Ascoli & C. Ranci (eds), *Dilemmas of the welfare mix. The new structure of win an era of privatization*, New York, Kluwer Academic / Plenum Publishers.
- Barbalet, J. (1988), *Citizenship: Rights, struggle and class inequality*, London, Open University Press.
- Bauman, Z. (2007), *Consuming life*, Cambridge, Polity.
- Beck, U. (1992), *Risk society. Towards a new modernity*, London, Sage.
- Beveridge Report (1942), *Social insurance and allied services*, London, HMSO.
- Beynon, H. & Nichols, T. (eds) (2006), *The Fordism of Ford and modern management: Fordism and post-Fordism*, Cheltenham, Elgar.
- Blackburn, R. (2008), "What is social inequality?", *International Journal of Sociology & Social Policy*, 28 (7/8): 250-9.
- Bonoli, G. (2013), *Origins of active social policy: Labour market and childcare policies in a comparative perspective*, Oxford, Oxford University Press.
- Bosi, L., Giugni, M. & Uba, A.K. (eds) (2016), *The consequences of social movements*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Bottomore, T. (1992), «Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη. Μετά από σαράντα χρόνια» στο T.H. Marshall και T. Bottomore, *Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη*, (Εισαγωγή – Μετάφραση: Όλγα Στασινοπούλου), Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg.
- Brown, J., Liebman, J. & Wise, D. (eds) (2009), *Social security in a changing environment*, Chicago, Chicago University Press.
- Byrne, D. (2005), *Social exclusion*, London, Open University Press.
- Clarke, J., Newman, J., Smith, N., Vidler, E. & Westmarland, L. (2007), *Creating citizen-consumers: Changing publics and changing public services*, London, Sage.
- Copeland, P. & Papadimitriou, D. (Eds.) (2012), *The EU's Lisbon strategy: Evaluating success, understanding failure*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Crouch, C. (2004), *Post-Democracy*, Indianapolis, Wiley.
- Deacon, A. (2002), *Perspectives on welfare: Ideas, ideology and policy debates*, Buckingham, Open University Press.
- Dean, H. (2014), "A post-Marshallian conception of global social citizenship", in E. Isin & P. Nyers (eds), *The Routledge handbook of global citizenship studies*, New York, Routledge.
- Dean, H. (ed.) (2004), *The ethics of welfare: Human rights, dependency, and responsibility*, Bristol, Policy Press.
- Dobson, R. & McNeill, J. (2011). "Review article: Homelessness and housing support services: Rationales and policies under New Labour", *Social Policy and Society*, 10 (4): 581-589.
- Dwyer, P. (2004), *Understanding social citizenship*, Bristol, Policy Press.
- Dwyer, P. & Wright, S. (2014), "Universal credit, ubiquitous conditionality and its implications for social citizenship", *Journal of Poverty and Social Justice*, 22 (1): 27-35.

- Edmiston, D. (2017), "Welfare, austerity and social citizenship in the UK", *Social Policy and Society*, 16 (2): 261-270.
- Esping-Andersen, G. (1990), *The three worlds of welfare capitalism*, Polity, Cambridge.
- Esping-Andersen, G. (ed.) (2002), *Why we need a new welfare state*, Oxford, Oxford University Press.
- European Commission (2010), "Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth", Brussels [COM (2010) 2020 Final].
- European Commission, (2013), "Confronting homelessness in the European Union", Brussels, [SWD(2013) 42 Final].
- Ferrera M. & Hamerijck A. (2003), "Recalibrating Europe's welfare regimes" in J. Zeitlin & D. M. Trubeck (eds), *Governing work and welfare in a new economy: European and American experiments*, Oxford, Oxford University Press.
- Fitzpatrick T. (2001), *Welfare theory: An introduction*, London, Palgrave/Macmillan.
- Frericks, P. (2010), "Marketising social protection in Europe: Two distinct paths and their impact on social inequalities", *International Journal of Sociology and Social Policy*, 33 (5/6): 319-334.
- Gaynor N. (2011), "In-active citizenship and the depoliticization of community development in Ireland", *Community Development Journal*, 46 (1): 27-41.
- George, V. & Wilding, P. (1994), *Welfare and ideology*, London, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf.
- Geyer, R. (2013), *Exploring European social policy*, Oxford, Wiley.
- Giddens, A. (1998), *The Third Way: The renewal of Social Democracy*, Cambridge, Polity Press.
- Gritter, M. (2015), *The policy and politics of food stamps and SNAP*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Harvey, D. (2008), *The condition of postmodernity*, Cambridge, Wiley-Blackwell.
- Heywood, A. (2005), *Political ideologies*, London, Palgrave-Macmillan.
- Hogg, E. & Baines, S. (2011), "Changing responsibilities and roles of the voluntary and community sector in the welfare mix: A review", *Social Policy and Society*, 10(3): 341-352.
- Hoxsey, D. (2011), "Debating the ghost of Marshall: A critique of citizenship", *Citizenship Studies*, 15 (6-7): 915-932.
- Implications for Social Citizenship", *Journal of Poverty and Social Justice*, 22 (1): 27-35.
- Jessop, B. (1991), *Fordism and post-Fordism*, Working Paper, Lancaster Regionalism Group.
- Johnson, N. (2002), "State welfare", in P. Alcock, A. Erskine & M. May (eds) (2002), *The Blackwell Dictionary of Social Policy*, Oxford, Blackwell.
- Johnson, N. (ed.) (2014), *Mixed economies of welfare: A comparative perspective*, London, Routledge.
- Keynes, J. M. (1936), *General theory of employment, interest, and money*, London, Macmillan.
- King, D. and Waldron, J. (1988), "Citizenship, social citizenship and the defence of welfare provision", *British Journal of Political Science*, 18 (4): 415-443.
- Kröger, S. (2009), "The open method of coordination: Underconceptualisation, overdetermination, depoliticisation and beyond", *European Integration Online Papers*, 1(13).
- Kvist, J. & Saari, J. (Eds.) (2007), *The Europeanisation of social protection*, Bristol, The Policy Press.

- Kymlicka, W. (2002), *Contemporary political philosophy: An introduction*, Oxford, Oxford University Press
- Lemert, C. (2016), *Globalization*, London, Taylor and Francis.
- Levitas, R. (1996), "The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony", *Critical Social Policy*, 16 (2): 5-20.
- Lister, R. (2011), "The age of responsibility: Social policy and citizenship in the early 21st century", *Social Policy Review*, 23: 63-84.
- Lynch, K., Kalaitzake, M. & Crean, M. (2018), "Research report on the conceptualization of European solidarity", SOLIDUS Project, Dublin, UCD.
- Macmillan, R. (2010), *The third sector delivering public services: An evidence review*, Birmingham, TSRC.
- McBried, S., Mahon, R. and Boychuk, G. (eds) (2016), *After '08: Social policy and the global financial crisis*, Vancouver, UBC Press.
- Mead, L.M. (ed.) (1986), *Beyond entitlement: The social obligations of citizenship*, New York, Free Press.
- Milligan, C. & Fyfe, N. (2005), "Preserving space for volunteers: Exploring the links between voluntary welfare organisations, volunteering and citizenship", *Urban Studies*, 42: 417-433.
- Mishra, R. (1984), *The welfare state in crisis*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf.
- Moses, J. M. (2017), "Social citizenship and social rights in an age of extremes: T.H. Marshall's social philosophy in the longue durée", *White Rose Research Online*, University of Sheffield.
- Mouffe, C. (1992), "Democratic Citizenship and the political community", in C. Mouffe (ed.), *Dimensions of Radical Democracy*, London/New York, Verso.
- Murray, C. (1999), *The underclass revisited*, Washington D.C., American Enterprise Institute.
- Natali, D. (2010), *The Lisbon strategy, Europe 2020 and the crisis in between*, European Social Observatory No. 4, Brussels.
- Navarro, V. (1998), "Neoliberalism, 'globalization', unemployment, inequalities, and the welfare state", *International Journal of Health Services: Planning, Administration, Evaluation*, 28 (4): 607-82.
- O'Brien, M. & Penna, S. (1998), *Theorising welfare enlightenment and modern society*, London, Sage.
- O'Connor, J. (1973), *The fiscal crisis of the state*, New York, St. Martins Press.
- O'Connor, J. (2002), "Understanding the welfare state and welfare states: Theoretical perspectives", in D. Baer (ed.), *Political sociology: Canadian perspectives*, Oxford, Oxford University Press.
- Oosterlynck, S.Y., Kazepov, A., Novy, P., Cools, E., Barberis Wukovitsch, F., Sarius, T. & Leubolt, B. (2013), "The butterfly and the elephant: Local social innovation, the welfare state and new poverty dynamics", IMPROVE Discussion Paper, 13(03), Antwerp, Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerp.
- Papatheodorou, C. (2014), "Economic crisis, poverty and deprivation in Greece. The impact of neoliberal remedies", in S. Mavroudeas (ed.), *Greek capitalism in crisis: Marxist analyses*, London, Routledge.
- Paulsen, N. (2005), "New public management, innovation and the non-profit domain: New forms of organizing and professional identity", in M. Veenswijk (ed.), *Organizing*

- innovation: New approaches to cultural change and intervention in public sector organizations* (Innovation and the public sector), Amsterdam, IOS Press.
- Perry, J., Williams, M., Sefton, T. & Haddad, M. (2014), "Emergency use only: Understanding and reducing the use of food banks in the UK", London, Child Poverty Action Group.
- Pierson, P. (ed.) (2001), *The new politics of the welfare state*, Oxford, Oxford University Press.
- Pinker, R. (1980), *The idea of welfare*, London, Heinemann.
- Piven, F. & Cloward, R. (1971), *Regulating the poor: The functions of public welfare*, New York, Pantheon Books.
- Polanyi, K. (1944), *The great transformation*, Boston. Beacon Press.
- Powell, M. (2017), "Introduction", in M. Powell (2017), *Understanding the mixed economy of welfare*, Bristol, Policy Press.
- Preece, D. (2008), *Dismantling social Europe: The political economy of social policy in the European Union*, Boulder, Colorado, First Forum Press.
- Ramos, C. (2003), *Globalization and technology*, Manila, Rex Book Store.
- Rosanvallon, P. (2000), *The new social question: Rethinking the welfare state*, Princeton, Princeton University Press.
- Scharpf, F. (2002), "The European social model: Coping with the challenges of diversity", *Journal of Common Market Studies* 40 (4): 645-670.
- Schumpeter, J. (1934), *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, Interest and the Business Cycle*, New Brunswick, Transaction Publishers.
- Spicker, P. (2000), *Welfare state: A general theory*, London, Sage.
- Stjernø, S. (2015) "Solidarity beyond Europe", in J. Salamon (ed.) *Solidarity beyond borders: Ethics in a globalising world*, London, Bloombury.
- Streeck, W. (2016), *Buying time: The delayed crisis of democratic capitalism*, London, Verso.
- Taylor, G. (2007), *Ideology and welfare*, London, Palgrave Macmillan.
- Taylor-Gooby, P. (1994), "Postmodernism and social policy: A great leap backwards?", *Journal of Social Policy*, 23 (3): 385-404.
- Taylor-Gooby, P. (2008), *Reframing social citizenship*, Oxford, Oxford University Press.
- Titmuss, R. (1974), *Social policy. An introduction*, London, Allen and Unwin.
- Turner, B. (1997), "Citizenship studies: A general theory", *Citizenship Studies*, 1 (1): 5-18.
- Turner, B. (2001), "The erosion of citizenship", *British Journal of Sociology*, 52 (2): 189-209.
- Turner, B. (2009), "T.H. Marshall, social rights, and English national identity", *Citizenship Studies*, 13 (1): 65-73.
- Wallerstein, I. (2011), "Dynamics of (unresolved) crisis", in C. Calhoun & G. Derluguian (eds), *Business as usual: The roots of global financial meltdown*, New York, New York University Press.
- Wikinson, D., Steven, P. & Shearer, B. (1988), *Active citizenship*, South Melbourne, Macmillan.
- Wright, S. (2016), "Conceptualising the active welfare subject: Welfare reform in discourse, policy and lived experience", *Policy and Politics*, 44 (2): 235-252.
- Wright, S., Marston, G. & McDonald, C. (2011), "The role of non-profit organizations in the mixed economy of welfare-to-work in the UK and Australia", *Social Policy and Administration*, 45 (3): 299-318.
- Yalsin-Heckman, L. (2011), "Introduction: Claiming social citizenship", *Citizenship Studies*, 15 (3-4): 433-439.

- Yeates, N. (2005), *Globalization and social: Regional responses*, Geneva, United Nations, Research Institute for Social Development.
- Βενιέρης, Δ. (2013), *Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική και κοινωνικά δικαιώματα. Το τέλος των ύμνων*, Β' έκδοση, Αθήνα, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Βενιέρης, Δ. (2015), *Κοινωνική πολιτική. Έννοιες και σχέσεις*, Αθήνα, εκδόσεις Τόπος.
- Τσουκαλάς, Κ. (2010), *Η επινόηση της ετερότητας. «Ταυτότητες» και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα, εκδόσεις Καστανιώτη.
- Φερώνας, Α. (2013), *Ο εξευρωπαϊσμός της κοινωνικής πολιτικής. Θεωρητικό πλαίσιο, μεθοδολογικά προβλήματα και η Ελληνική εμπειρία*, Αθήνα, εκδόσεις Διόνικος.